

Representing Patience as a Divine Strategy for Collective Resistance: A Theological-Sociological Analysis Based on Religious Texts

roghAyeh ramezani

"A Level 4 seminarian (Ph.D. equivalent) in the field of Comparative Exegesis (olum and maref ghoran) at reyhaneh arrasul (PBUH) Theological Seminary, juybar."

Roghayeh67.ramezani@gmail.com

Abstract

Patience is one of the central concepts in religious thought, playing a fundamental role in shaping the individual and collective identity of the community of believers. It can be interpreted as a divine strategic approach for collective resistance. Providing theoretical foundations for resistance and strengthening social cohesion in the face of crises increases the importance of addressing the issue of patience. The present research, using an analytical-descriptive method with a combined approach of theology and sociology of religion, reinterprets patience as a divine strategic approach to collective resistance. Through the analysis of religious texts regarding collective action, it is demonstrated that patience in religious teachings is not merely individual or ethical; rather, it is a mechanism for social resilience, maintaining group cohesion, and sustaining resistance against pressures. This study reveals that providing meaningful foundations creates a type of intelligent, stable, and reliable framework for resistance. Collective patience transforms reactive movements into sustainable and purposeful ones, enabling the community of believers to rely on divine power in the face of various pressures and to advance toward the realization of divine goals.

Keywords: Patience (Sabr), Collective Resistance, Social Theology, Resilience, Religious Action.

تمثل الصبر كاستراتيجية إلهية للمقاومة الجماعية: تحليل لاهوتي-اجتماعي استناداً إلى النصوص الدينية

رقية رمضان

طالبة دراسات عليا، قسم علوم ومعارف القرآن، مدرسة ریحانة الرسول العلمية التخصصية، مازندران، إيران.

البريد الإلكتروني: Roghayeh67.ramezani@gmail.com

ملخص

يعدُّ الصبر أحد المفاهيم المركزية في الفكر الديني، حيث يلعب دوراً جوهرياً في تشكيل الهوية الفردية والجمعية لمجتمع المؤمنين، ويمكن تفسيره كاستراتيجية إلهية للمقاومة الجماعية. إن التطبيق العملي للصبر في تقديم الأسس النظرية للمقاومة وتعزيز التضامن في مواجهة الأزمات الاجتماعية يكتسب أهمية متزايدة. تتبع الدراسة الحالية منهجاً تحليلياً يجمع بين اللاهوت وعلم الاجتماع الديني، ليعيد تقديم مفهوم الصبر كاستراتيجية إلهية للمقاومة الجماعية. ومن خلال تحليل النصوص الدينية حول الفعل الجماعي، تظهر الدراسة أن الصبر في التعاليم الدينية ليس مجرد فضيلة أخلاقية فردية، بل هو آلية تنظيمية تهدف إلى تحقيق الصمود الاجتماعي والحفاظ على التماسك الجماعي والاستمرار في المقاومة أمام الضغوط. ويكشف هذا البحث أن الصبر، من خلال توفير بني دلالية، يعمل كإطار إلهي ذكي، مستدام، ومتجذر في المعنى، مما يحول الفعل الجماعي من مجرد ردات فعل إلى حركات مستدامة وهادفة، ويمنح مجتمع المؤمنين القدرة على التوكل على القوة الإلهية في مواجهة مختلف الضغوط، والسير في مسار تحقيق الأهداف الإلهية.

الكلمات المفتاحية: الصبر، المقاومة الجماعية، اللاهوت الاجتماعي، المرونة (معادل علمي تاب آوری)، الفعل الديني

بازنمایی صبر به عنوان راهبرد الهی مقاومت جمعی: تحلیلی الهیاتی - اجتماعی بر پایه متون دینی

رقیه رمضانی

دانش آموخته سطح ۴، علوم و معارف قرآن، مدرسه علمیه تخصصی ریحانه الرسول، مازندران

Roghayeh67.ramezani@gmail.com

چکیده

صبر یکی از مفاهیم محوری در اندیشه دینی است که نقش بنیادین در شکلدهی به هویت فردی و جمعی جامعه مؤمنان ایفا میکند و میتواند به عنوان راهبرد الهی برای مقاومت جمعی تفسیر شود. کاربردی بودن صبر در راستای ارایه مبانی نظری برای مقاومت و تقویت همبستگی در مواجهه با بحرانهای اجتماعی، اهمیت پرداختن به مساله صبر را بیشتر مینماید. پژوهش حاضر با روش تحلیلی و رویکرد ترکیبی الهیات و جامعهشناسی دین، به بازنمایی صبر به عنوان راهبرد الهی در مقاومت جمعی میپردازد. با تحلیل متون دینی درباره کنش جمعی، نشان داده میشود که صبر در آموزههای دین صرفاً اخلاقی یا فردی نیست، بلکه سازوکاری سازماندهنده برای تابآوری اجتماعی، حفظ انسجام گروهی و استمرار مقاومت در برابر فشارهاست. این بررسی آشکار میسازد که صبر، با فراهم کردن بنیانهایی معنایی، نوعی چارچوب الهی برای مقاومت هوشمند، پایدار و متکی بر معنا تولید میکند. صبرکنش جمعی را از حرکت‌های واکنشی به حرکت‌های پایدار و هدفمند ارتقا میدهد و به جامعه مؤمنان امکان میدهد تا با اتکال به قدرت الهی، در برابر فشارهای مختلف مقاومت ورزند و در مسیر تحقق اهداف الهی گام بردارند.

کلیدواژه‌ها: صبر، مقاومت جمعی، الهیات اجتماعی، تاب‌آوری، کنش دینی

مقدمه

در جهان معاصر، جوامع بشری با چالشهای فراوانی در ابعاد مختلف روبرو است. این چالشها گاهی به صورت ساختاری و سیستمی بروز میکند که مقاومت در برابر آن را دشوار میسازد. درچنین شرایطی مفاهیم و راهبردهای مقاومت اهمیت ویژه می یابند. یکی از مفاهیم کلیدی در متون دینی که میتواند به عنوان راهبردی برای مقاومت جمعی در نظر گرفته شود، «صبر» میباشد. صبرخویشتن داری و حبس نفس است بر چیزی که شرع و عقل تقاضا میکند، یا از چیزی که شرع و عقل از آن نهی میکند. (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۱۰۵) خویشتن داری انسان از امور ناپسند و اظهار نمودن جزع و بیتابی است (راغب الاصفهانی، ۱۳۷۴، ص ۵، ج ۲، ص ۳۷۱) علامه طباطبایی صبر را عظیم ترین حالات نفسانی دانسته که قرآن آن را مدح نموده و در بالغ بر هفتاد مورد از قرآن تکرار شده است. (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۱، ص ۳۴۴) قرآن کریم آن را از امور مهم بر شمرده است. (لقمان (۳۱)؛ (۱۷)

با وجود اینکه صبر غالباً به صورت یک فضیلت فردی و انفعالی تلقی میشود؛ اما درنگاهی عمیق تر و با تحلیل جامعه شناختی و الهیاتی میتوان آن را به عنوان یک راهبرد فعال و جمعی برای مقاومت در برابر فشارهای اجتماعی و روانی تفسیر کرد. در منابع اسلامی، صبر با مفاهیمی چون استقامت، ثبات، پایداری، امید و معنا پیوند خورده است و همین پیوند آن را به سازوکاری برای سازماندهی کنش

جمعی بدل کرده است. مفسران اسلامی صبر را شرط اساسی موفقیت جمعی میدانند. طبری صبر را ریشه استقامت معرفی میکند. (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۱۴۳) علامه طباطبایی صبر را قدرت تحمل هدفمند در مسیر تحقق وعده الهی میدانند (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۷، ص ۷۶۷). همچنین در حدیث، صبر از نشانه‌های قدرت ایمانی جامعه مؤمنان است به گونه‌ای که ایمان بدون صبر فاقد ارزش میدانند. (فیض کاشانی، ۱۳۶۵، ش، ج ۴، ص ۳۳۳)

پیرامون مفهوم صبر در متون دینی در سطح فردی تحقیقات اخلاقی، تفسیری، روانشناختی و جامعه شناختی بسیاری صورت گرفته است. این در حالی است که کمتر پژوهشی به صورت متمرکز و با رویکرد ترکیبی الهیاتی - اجتماعی به بازنمایی صبر به عنوان راهبرد مقاومت جمعی، پرداخته است. در حالی که کاربردی بودن مساله تحقیق در مواجهه با بحرانهای اجتماعی، عمق بخشی به مفهوم صبر، ارایه مبانی نظری برای مقاومت و تقویت همبستگی اجتماعی اهمیت پرداختن به مساله را بیشتر مینماید.

مقالاتی که دقیقاً همین ترکیب را داشته باشند بسیار نادر است، اما به عنوان نزدیکترین مقالات به مساله میتوان به مقاله رضایی و همکاران (۱۴۰۱) تحت عنوان «واکاوی مفهوم صبر در قرآن کریم و کارکردهای اجتماعی آن در مدیریت بحران» اشاره نمود که صبر را به عنوان عامل فعال برای انسجام جمعی و مدیریت استرسهای اجتماعی در مواجهه با بحران های بیرونی میداند یا احمدی (۱۴۰۰) که

در مقالهاش تحت عنوان «مقاومت مدنی در اندیشه سیاسی اسلام؛ مطالعه تطبیقی مفاهیم استقامت و صبر» به این نکته دست یافت که صبروقتی در قالب استقامت بازنمایی شوده به یک راهبرد دفاعی برای حفظ هویت جمعی در برابر سلطه و فشار دشمن تبدیل میگردد.

محقق بر آن است که با رویکرد تحلیلی و با ترکیب بسیار تخصصی و نوآورانه از «الهیات» و «جامعهشناسی مقاومت» به این مساله پردازد که چگونه صبر در متون دینی به عنوان راهبردی الهی برای مقاومت جمعی بازنمایی شده است و مولفه های الهیاتی و اجتماعی این بازنمایی چیست؟ به عبارتی ساده تر چگونه میتوان از خلال آموزههای دینی مربوط به صبر چارچوب نظری برای مقاومت جمعی در برابر فشارهای اجتماعی استخراج کرد؟

۱- چارچوب نظری

صبر در قرآن با سه مضمون اصلی پیوند دارد:

۱.۱- فرمان الهی (الْعَمْرَان: ۲۰۰): «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛ امرهای درآیه (اصْبِرُوا)، (صَابِرُوا) و (رَابِطُوا) همه مطلق و بدون قید هستند، در نتیجه هم صبر بر شدائد، هم صبر بر طاعت و همچنین صبر بر ترک معصیت را شامل میگردد. منظور از (اصْبِرُوا)، صبر تک افراد است، چون به دنبالش همین صیغه را در باب مفاعله (صَابِرُوا) آورده که معنا مشارکت میدهد یعنی ماده فعل (ص.ب.ر) بین دو طرف محقق میشود. مصابره عبارتست از اینکه

جمعیتی به اتفاق یکدیگر اذیتها را تحمل کنند و هریک صبر خود را به صبر دیگری تکیه دهد. (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۴، ص ۹۱) واژگانی این چنینی که در برخی متون دینی به معنای نگهداشت مواضع و آمادگی دائمی در برابر دشمنان به کار رفته است، با صبر پیوند معنایی دارد. لذا این امر نشاندهنده جنبه فعالانه و استراتژیک صبر در سازماندهی مقاومت است.

۲.۱- تحقق وعده الهی (زمر: ۱۰): «إِنَّمَا يُؤَقِّ الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

علامه طباطبایی انحصار "انما" را متوجه جمله "بغیر حساب" میدانند. بنا بر این جار و مجرور "بغیر حساب" متعلق به کلمه "یوفی" شده و معنای آیه این میشود که صابران اجرشان فقط با اعطایی بی حساب داده می شود. "صابران" به صورت مطلق آمده که شامل انواع صبرها میگردد، هرچند که صبر در برابر مصائب دنیا، بخصوص صبر در مقابل اذیت های اهل کفر و فسوق با مورد آیه منطبق است پس صابران برخلاف سایر مردم اجرشان همسنگ اعمالشان نیست. (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۱۷، ص ۲۴۴). پاداش بر صبرشان، به خاطر کثرت ثواب در قالب عدد و حساب نمی آید. (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۷، ص ۷۶۸) پس میتوان گفت: مقارنت صابرون با غیر حساب در این آیه نشان میدهد پاداش کسانی که در برابر سختیها و وسوسهها ایستادگی میکنند، فراتر از محاسبات معمول و بدون محدودیت است؛ زیرا خداوند وعد داده که پاداش صبرا بی حساب عطا کند. از این رو تحقق وعده الهی در این آیه نمادی از بیکرانی رحمت اوست که از طریق «صبر مستمر» به دست می آید و این پاداش خود بزرگترین گواهی بر صدق وعده های الهی در برابر

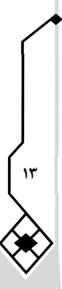
صابران است.

۳.۱- مدیریت بحران (۱۵۵-۱۵۶: بقره): «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخُوفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ * الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ»

این آیات با پذیرش این حقیقت که بحرانها بخشی جداییناپذیر از حیات هستند (مکارم، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۵۲۵)، مدیریت بحران را از حالت انکار به مرحله مواجهه میبرند. در اینجا دو رکن اصلی برای عبور از بحران مطرح میشود:

الف- پذیرش و آمادگی ذهنی (رهیافت واقع گرایانه): خدای متعال با ذکر انواع آزمونها (خوف، گرسنگی و نقص اموال و...) انسان را برای مواجهه با واقعیتهای سخت آماده میکند. مدیریت بحران اسلامی ابتدا با «پذیرش ماهیت چالش برانگیز زندگی» آغاز میشود تا فرد دچار فروپاشی روانی نشود.

ب- بازسازی روانی از طریق «استرجاع» (رهیافت معنایی): جمله (إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ) تنها یک ذکر نیست؛ بلکه یک استراتژی مدیریت بحران است. این عبارت به فرد کمک می کند تابانگاهی کلان تر خود را از مرکز درد و بحران خارج نموده و به یک قدرت مطلق و ابدی متصل کند (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۴۳۸). این باعث میشود «خود کوچک» آسیب دیده در آغوش «معنای بزرگ» آرام گیرد. از مرحله «تنش» به مرحله «پذیرش و بازگشت به تعادل» برگردد. به زبانی ساده آیات به ما می گوید: مدیریت بحران یعنی پذیرش واقعیت سخت به همراه یافتن معنای بزرگ در دل آن رنج.

۲- تحلیل الهیاتی - اجتماعی صبر

صبر در منظوره الهیاتی، فراتر از یک سکون و انفعال، به مثابه یک «پژواک اراده» و بازتعریف از توانمندی انسانی در برابر اضطراب‌های هستی است. این مفهوم در تقاطع دین و اجتماع، از یک فضیلت فردی به یک استراتژی کلان تبدیل می‌شود که می‌تواند از فروپاشی ساختارها در برابر بحران‌ها جلوگیری کرده و پویایی کنشگران را در مسیر اهداف متعالی حفظ کند. همان گونه که در آیه انفال شرط مهم پیروزی مجاهدان راه خدا را ولویا تعداد اندک، صبر و شکیبایی شمرده است. (انفال (۸)؛ ۶۵) در واقع، صبر، زیربنای اخلاقی «مقاومت» است که گذار از بن‌بست‌های تاریخی را ممکن می‌سازد.

۱.۲- صبر به عنوان چارچوب معنایی مقاومت

قرآن با پیوند صبر و وعده الهی (زمر (۳۹)؛ ۱۰)، برای کنش جمعی معنا تولید میکند. این معنابخشی، رنج‌ها و سختی‌ها را در مسیر تحقق اهداف بزرگتر، قابل تحمل و هدفمند می‌سازد. خدای متعال در سوره انفال پس از الزام جامع‌ه‌ای ایمانی به اطاعت از خویش و رسولش و اجتناب از نزاع و سستی، امر به صبر نموده و می‌فرماید: «...وَأَصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (انفال (۸)؛ ۴۶). از منظر علامه طباطبایی صبر در اینجا به معنای خویشتن داری و پایداری در برابر دشمن و عدم تزلزل در برابر فشارهای بیرونی است. (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۹، ص ۹۵) ایستادگی که اساس پیروزی در نبرد است. (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۴، ص ۸۴۲؛ مکارم، ۱۳۸۰، ج ۷، ص ۱۹۶)

مقصود از عبارت (وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ) آن است که کمال امرجهاد، برصبر بنا شده است؛ لذا امر به صبرنموده است. (فخر رازی، ۱۴۲۰ ه. ق، ج ۱۵، ص ۴۹۰)، اگر امر به صبر را با جمله "إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ" تاکید فرمود برای این است که صبر قوی ترین یاور در شدائد، و محکم ترین رکن در برابر تلون در عزم و سرعت تحول در اراده است. (طباطبایی، ۱۳۹۳، ج ۹، صص ۹۵-۹۶) مقاومت باید با تکیه بر صبر، از حالت هیجان لحظه ای خارج و به یک حالت پایدار تبدیل شود به عبارتی میتوان گفت: صبر، چارچوب استواری است که اجازه نمی دهد مقاومت از مسیر هدایت خارج شود. صبر، معنای مقاومت را از «تلافی جویی و خشونت» به «پایداری بر حق و استمرار در مسیر» تغییر می دهد. مقاومت بدون صبر، به واکنش های آنی و بی ثبات تبدیل می شود، اما صبر به آن معنایی مستمر و هدفمند می بخشد.

پس میتوان گفت: "صبر در سطح کارکرد معنایی مقاومت جمعی، به عنوان منبع معنا و هدفگذاری برای مقاومت محسوب می شود".

۲.۲- صبر به عنوان سازوکار مدیریت ترس و فشار

در قرآن کریم انواع آزمونهای محیطی (نقص در اموال) و روانی (خوف) به عنوان بخشی از سنت الهی ذکر

شده اند. برای مثال در سوره بقره آمده: «...وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ... وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» (بقره ۲: ۱۵۵). خدای متعال با ذکر انواع آزمونها (خوف،

گرسنگی و نقص اموال و...) انسان را برای مواجهه با واقعیت‌های سخت آماده میکند. از منظر اجتماعی، بحران‌ها (جنگ، فقر، تهدید) باعث ایجاد «ترس جمعی» و «فشار روانی» می‌شوند که منجر به گسست می‌شود... صبر در برابر گرسنگی و ترس، باعث حفظ تعادل روحی و جلوگیری از رفتارهای تکانشی و ناخواسته می‌شود. (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۴۰) صبر، نقش یک ضربه‌گیر را ایفا می‌کند که مانع از فروپاشی روانی افراد می‌شود

امر نمودن مومنان به استعانت از صبر و نماز در آیه سابق به این دلیل است که رسیدن به دین حق و تعالی و صافی زندگی شرافتمندانه تنها در سایه بلا و آزمایش (جنگ و قتل) است و یگانه راه پیروزی در آن این است که از دو نیروی صبر و نماز مدد بگیرند. صبر، نوعی "تحمل رنج" است که از طریق آن میتوان بر فشار محیطی روان انسان غلبه کند. استرجاع (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) که از خصوصیات صابران است به معنای معنا تسلیم و اذعان هست. (زمخشری، ۱۴۰۷ هـ، ج ۱، ص ۲۰۷) این عبارت به فرد کمک می‌کند تا بانگاهی کلان تر خود را از مرکز درد و بحران خارج نموده و به یک قدرت مطلق و ابدی متصل کند (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۴۳۸).

به عبارتی بلا (آزمایش) برای ابراز توانایی انسان در مدیریت اضطراب است. صبر، ابزاری است که فرد را از تسلیم شدن در برابر مشکلات باز می‌دارد و پیروزی در این امتحانات جز در سایه مقاومت و پایداری ممکن نیست. (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۱، ص ۳۴۴) به مؤمنان قدرت می‌دهد تا به جای تسلیم در برابر فشار، با

حفظ آرامش درونی، وضعیت موجود را ارزیابی کرده و راهبردهای مقاومت را اتخاذ کنند و با تبدیل شدن از یک فرد «واکنشی» که مدام از ترس قضاوت می لرزد به یک فرد «کنش گر» که با صبر بر ارزش های خود ایستادگی می کنند. پس میتوان گفت: "در سطح کارکرد روانی، صبر به عنوان ابزار مدیریت هیجانات منفی (ترس، ناامیدی) و تقویت انگیزه مقاومت جمعی محسوب می شود".

۳.۲- صبر و سازماندهی کنش جمعی

کنش جمعی به فعالیت هماهنگ و هدفمند گروهی از افراد اشاره دارد که برای دستیابی به یک هدف مشترک انجام میشود. خدای متعال به فعالیت هماهنگ و هدفمند رسولان الهی یعنی صبر در مسیر هدایت اشاره نموده و می فرماید: «ای محمد! همانگونه که پیامبران مرسل صبر نمودند تو نیز بر آزار این کافران و نپذیرفتن دعوت صبر کن». (احقاف (۴۶)؛ ۳۵). سوره احقاف با عبارت «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ...» نه تنها به پیامبر اسلام فرمان به صبر میدهد، بلکه الگویی از رهبری پایدار و کنش جمعی سازمانیافته ارائه میکند. در این آیه صبر به مثابه بنیان رهبری جمعی است. (كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ). صبر، پایداری در مسیر دعوت با تحمل فشارهای قوم، بدون گسستن رشته تدبیر دانسته میشود. اشاره به «اولوالعزم» نشان دهندهی یک الگوی سازمان یافته از استقامت است. این صبر، یک صبر منفعل نیست، بلکه صبر

برنامه‌ریزی شده‌ای است که برای رسیدن به هدف بزرگ (رسالت) از مراحل دشوار عبور می‌کند. (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۱۸، ص ۳۳۱) اولوا العزم یعنی پیامبران دارای اراده و عزم سازمان یافته، کسانی که صبر آنها موجب تداوم یک حرکت اجتماعی الهی و شکل‌گیری نهاد رسالت شده است. (قرشی بنایی، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۳۴۶)

زمخشری تاکید می‌کند تشبیه پیامبر به اولوا العزم دلالت بر صبر دارای هدف مشترک دارد. (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۳۱۳) صبر در این هدف نه انفعال، بلکه شکلی از مدیریت جمعی احساسات و زمان بندی کنش هاست که به کنترل بحران و استمرار دعوت میانجامد. کنش جمعی بدون صبر، دچار "بی‌نظمی" و "عجله‌گری" می‌شود. صبر به کنشگران اجازه می‌دهد تا از مراحل مختلف آمادگی عبور کنند و در زمان مناسب وارد عمل شوند. صبر پیامبران رامیتوان به عنوان الگویی برای "تحمل مراحل تکالیف" دانست که نشان از مدیریت فرایند رسیدن به مقصد دارد.

پس میتوان گفت: "در سطح کارکرد سازمانی، صبر به عنوان پایه‌ای برای استراتژیهای مقاومت پایدار و هدفمند مقاومت جمعی محسوب می‌شود".

۴.۲- صبر و انسجام گروهی

انسجام گروهی به نیروی پیوند دهنده‌های اشاره دارد که اعضای گروه را، به یکدیگر و به گروه خود متصل نگه میدارد. صبر، نقش چندوجهی در ایجاد و تقویت

انسجام گروهی ایجاد میکند. خدای متعال درآیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا...» جامعه ایمانی را امر به صبر نموده است. منظور از (اصبروا) صبر تَكْ افراد است، چون دنبالش همین صبر را به صیغه "مفاعله - صابروا" آورده که در مواردی استعمال می شود که ماده فعل بین دو طرف تحقق می یابد. علامه طباطبایی تعبیر «صابروا» را نشانه‌ی تعامل گروهی می داند. مصابره از منظر ایشان عبارت است از وصل کردن نیروی مقاومت افراد جامعه در برابر شدائد و مرابطه عبارت است از وصل کردن همه نیروها و کارها، در جمیع شؤون زندگی دینی، چه در برابر شدائد و چه در حال خوشی (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۴، صص ۹۱-۹۲) نه تنها فرد باید صبور باشد، بلکه باید در کنار دیگران، در برابر دشمن صبور و یکپارچه باشد. به عبارتی مصابره عبارت است از اینکه جمعیتی به اتفاق یکدیگر ادیت‌ها را تحمل کنند و هر یک صبر خود را به صبر دیگری تکیه دهد. (همان، ص ۹۱) زمخشری اشاره می کند که «صابروا» به معنای این است که گروهی در برابر سختی‌ها، صبری را نشان دهند که بر صبر دشمن پیشی می گیرد، که این تنها با انسجام گروهی ممکن است. (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۴۶۰؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۶۸۵)

مفهوم "مصابره" درآیه (آل عمران (۳)؛ ۲۰۰) نشان می‌دهد که صبر تنها امری فردی نیست، بلکه نیازمند همبستگی و استقامت جمعی است. این مفهوم، مؤمنان را به حمایت متقابل و تحمل مشترک در سختیها تشویق میکند. عاملی است که از "تکه تکه شدن" جامعه در برابر بحران جلوگیری می کند. وقتی گروهی

برسریک ارزش (صبر) متّحد باشند، همبستگی اجتماعی آن‌ها در برابر عوامل تفرقه افکن، تقویت می‌شود.

پس میتوان گفت: "در سطح اجتماعی، صبر به عنوان عامل حفظ انسجام گروهی و تقویت همبستگی مقاومت جمعی محسوب می‌شود".

۵.۲- صبر و هویت مقاوم

صبر، ویژگی معرفتی و اخلاقی است که "هویت" یک جامعه یا فرد را تعریف می‌کند. صبر به مؤمنان هویتی

پایدار و مقاوم میبخشد. این هویت، برآمده از ایمان، اتکال به خدا و باور به نصرت الهی است و در برابر چالشها، تزلزلناپذیر باقی میماند. فرد یا جامعه‌ای که "صابر" نامیده می‌شود، هویت خود را بر پایه "استواری در برابر تغییرات ناخواسته و فشارها" بنا می‌کند؛ زیرا صبور بودن، یک صفت ثابت و ریشه دار در شخصیت است، نه یک حالت گذرا؛ و همین ثبات، سازنده‌ی هویت است.

خدای متعال در سوره رعد، صبر را در کنار سایر اعمال نیک مانند اقامه نماز و انفاق ذکر نموده و آن را در مسیر ابتغاء وجه رب (طلب رضای الهی) قرار داده و میفرماید: «وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوْا الزَّكَاةَ وَرَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْعُقَبَى الدَّارِ» (رعد (۱۳)؛ ۲۲)

علامه صبر در آیه را مقید به قید "ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ" میدانند، به عبارتی اگر صبر می‌کنند فقط و فقط به منظور رضای پروردگارشان است. مقصود از "وجه

ربهم" جهت الهی عمل و یا فکر آن صفت و صورتی است که عمل نزد خدا دارد و آن عبارتست از اجر و مزدی که نزد خداست، (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج ۱۱، ص ۳۴۴) این نشان می‌دهد که صبر صرفاً یک تحمّل منفعلانه نیست بلکه یک انتخاب فعال و آگاهانه است که ریشه در اعتقادات و ارزش های درونی فرد دارد. کسانی که این صفت را دارند، در آخرت جایگاه نیکویی دارند. (أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ). این وعده الهی نشان می‌دهد که صبر و مقاومت در راه حق، منجر به شکلگیری هویت متعالی و پایدار است که نهایتاً رستگار را به دنبال دارد. پشتوانه همه برنامه های سازنده فردی و اجتماعی، همان شکیبایی و استقامت است و اگر آن نباشد هیچکدام از آنها به سامانی نمی رسد، نه وفای عهد، نه اقامه صلاة، نه انفاق از مواهب الهی و نه جبران خطاها بوسیله حسنات بدون استقامت و صبر میسر است، و (مکارم، ۱۳۸۰، ج ۱۰، ص ۱۹۳) صابران در هویت خود، "رضایت به تقدیر الهی در عین تلاش" را جای داده اند و این یک هویت منحصر به فرد است.

خلاصه بحث: صبر ساختاری فراتر از معنای فردی دارد و میتواند به عنوان راهبردی الهی برای مقاومت جمعی تفسیر شود. قرآن، صبر را با معنا، امید، انسجام و آمادگی پیوند داده اند. صبرکنش جمعی را از حرکت های واکنشی به حرکت های پایدار و هدفمند ارتقا می دهد و به جامعه مؤمنان امکان می دهد تا در برابر فشارهای مختلف، با اتکال به قدرت الهی، مقاومت ورزند و در مسیر تحقق اهداف الهی گام بردارند.

نتیجه گیری

«صبر» یکی از مفاهیم کلیدی در آموزه‌های دینی است که می‌تواند به عنوان راهبردی برای مقاومت جمعی در نظر گرفته شود. با وجود اینکه صبر غالباً به صورت یک فضیلت اخلاقی تلقی می‌شود؛ اما با تحلیل جامعه شناختی والهیاتی می‌توان آن را به عنوان یک راهبرد جمعی برای مقاومت در برابر فشارهای اجتماعی تفسیر کرد. پیوند صبر با مفاهیمی چون استقامت، ثبات، پایداری، امید در منابع اسلامی، آن را به سازوکاری برای سازماندهی کنش جمعی بدل کرده است. کاربردی بودن مساله تحقیق در مواجهه با بحرانهای اجتماعی و عمق بخشی به مفهوم صبر اهمیت پرداختن به مساله را بیشتر مینماید. حال این مساله مطرح است که چگونه صبر به عنوان راهبردی الهی برای مقاومت جمعی بازنمایی شده است؟ نتایج تحقیق حاکی از آن است که صبر در قرآن با سه مضمون فرمان الهی، تحقق وعده الهی، مدیریت بحران پیوند برقرار نموده است و در چهار سطح صبر در مقاومت جمعی کارکرد دارد:

۱. سطح معنایی: در این سطح، صبر به عنوان منبع معنا و هدفگذاری برای مقاومت به حساب می آید. مقاومت با تکیه بر صبر، از حالت هیجان لحظه‌ای خارج و به یک حالت پایدار تبدیل می‌شود. به بیانی صبر برای کنشهای جمعی معنا تولید می‌کند و این معنا بخشی دشواریها را قابل تحمل و هدفمند می سازد.
- ۲- سطح روانی: صبر به عنوان ابزار مدیریت هیجانات منفی (ترس،

ناامیدی) و تقویت انگیزه در این سطح به شمار می‌آید. صبر، نوعی "تحمل رنج" است که به مؤمنان قدرت می‌دهد تا به جای تسلیم در برابر فشار، با حفظ آرامش درونی، وضعیت موجود را ارزیابی کرده و راهبردهای مقاومت را اتخاذ کنند از یک فرد صرفاً «واکنشی» به یک فرد «کنش گر» مقاوم برارزشها تبدیل گردد.

۳- سطح اجتماعی: در این کارکرد صبر به عنوان عامل حفظ انسجام گروهی و تقویت همبستگی محسوب می‌شود. صبر، نقش چندوجهی در ایجاد و تقویت انسجام گروهی ایجاد می‌کند. استعمال لفظ صبر به صیغه "مفاعله در سوره آل عمران آورده نشانه‌ی تعامل گروهی است. مفهوم "مصابره" درآیه نشان می‌دهد که صبر نیازمند همبستگی و استقامت جمعی است. این مفهوم، مؤمنان را به حمایت متقابل و تحمل مشترک در سختیها تشویق می‌کند

۴- سطح سازمانی: صبر در سطح سازمانی به عنوان پایه‌ای برای استراتژیهای مقاومت پایدار و هدفمند به حساب می‌آید. پیامبر اسلام، با عنوان الگویی از رهبری پایدار و کنش جمعی سازمانیافته، امر به صبر برنامه‌ریزی شده‌ای یافته که برای رسیدن به هدف بزرگ (رسالت) از مراحل دشوار طراحی شده است.

در نهایت صبر، خصوصیتی معرفتی است که "هویت" یک جامعه یا فرد را تعریف می‌کند. صبور بودن، یک صفت ثابت و ریشه‌دار در شخصیت است، نه یک حالت گذرا؛ و همین ثبات، سازنده‌ی هویت است. صبر به مؤمنان هویتی پایدار و مقاوم برآمده از ایمان، اتکال به خدا و باور به نصرت الهی می‌بخشد.

منابع و ماخذ

• قرآن کریم.

- ۱- راغب الاصفهانی، حسین محمد (۱۳۷۴ ه.ش)، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن، خسروی حسینی، غلامرضا (مترجم)، چاپ دوم، تهران: مرتضوی
- ۲- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ ه.ق). الکشاف. بیروت: دارالکتب العربی
- ۳- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۵۲). المیزان فی تفسیر القرآن، (چاپ دوم). لبنان: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ۴- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (چاپ دوم). بیروت: دارالمعرفه.
- ۵- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ ه.ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). چاپ سوم. بیروت: دار احیاء التراث العربی
- ۶- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۳۶۵ ه.ش)، وافی، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمومنین.
- ۷- قرائتی، محسن (۱۳۸۸)، تفسیر نور (قرائتی)، چاپ اول، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن
- ۸- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱)، قاموس قرآن. چاپ ششم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۹- مکارم شیرازی. ناصر (۱۳۸۰). تفسیر نمونه (چاپ چهل و یکم). تهران : دارالکتب الاسلامیه